

ГЛОБА
Ольга Федорівна,
канд. іст. наук, доц., доц. каф.
географії і методики навчання
природничим дисциплінам ВДНЗ
«Переяслав-Хмельницький держ.
пед. ун-т ім. Г. Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

**ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ
ВЧЕНИХ ПРИРОДОЗНАВЦІВ КИЇВЩИНИ
(МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЧНОГО ДОВІДНИКА)**

У статті містяться основні данні про життєвий шлях вчених Київщини та про їх наукові здобутки в галузі природознавства.

В статье содержатся основные сведения о жизненном пути ученых Киевской области и об их научном вкладе в естественные науки.

In this article has showed biography information's of Scientifics naturalist of Kyiv Region, Scientifics and organized activities.

Постановка проблеми. Досліджуючи питання розвитку природознавства в Україні, слід пригадати, що саме у 1861–1862 рр. проведено перший і другий з'їзди вчителів природничих наук Київського округу, які поклали початок з'їздам російських натуралістів і лікарів (1867–1913 рр.). На II з'їзді в Москві, який відбувся у 1869 році, міністр освіти Д.А.Толстой поділився сумнівами з приводу того, що природознавство може «уплинути на розуми» і буде «сприяти росту вільнодумства» в Росії. А у 1868 році при Київському університеті (тоді він мав назву університет святого Володимира) як і в Харківському, Одеському всеж таки були створені товариства дослідників природи [1, с. 8].

Якщо давати характеристику періодам розвитку природознавства в цілому, то слід зазначити, що кінець XVIII–XIX ст. відзначився створенням перших університетів, у тому числі й у Києві (1834), які почали перші систематичні наукові дослідження в Україні. В цей період засновувалися перші природничі музеї, ботанічні сади та дендропарки.

Початок ХХ ст. характеризується створенням чисельних товариств натуралістів і краєзнавчих музеїв у багатьох містах України. Цікавою особливістю цього періоду є те, що сама наука стала предметом вивчення і дослідження. Так, у 1902 р. В.І. Вернадський у Московському університеті одним із перших почав викладати курс історії природознавства, який передбачав розгляд питань розвитку різних наук. А у 1921 році в країні була створена постійна комісія з історії знання при Академії наук і до 1930 року її очолював В.І. Вернадський. Згодом, у 1932 році вона була перетворена в Інститут історії науки і техніки, а потім були створені комісії з історії відповідних наук. 1944 рік відзначився заснуванням Інституту історії природознавства [1, с. 11].

З другої половини ХХ ст. формується новий напрям, що називається наукознавством, наукою про науку. В багатьох країнах створюються інститути історії наук. Ще з 1929 року за кордоном почали збиратися конгреси, а в 1947 році створюється Міжнародна асоціація з історії науки. Наукознавство за П. Прайсом є історичним, філософським, соціологічним, психологічним і економічним дослідженням науки [1].

Нова хвиля створення навчальних і науково-дослідних інститутів припадає на 1950–1960-ті роки. Раніше створені навчальні заклади, дослідні станції тощо пройшли не одну реорганізацію на своєму шляху. Київ як і Харків поступово став одним із найбільших центрів вузівської підготовки спеціалістів з вищою освітою, містом, де є високий науковий потенціал.

Аналіз останніх публікацій. Серед учених істориків науки є відомі праці з історії біології, природознавства, зоології Соболя С.Л., Белоконя І.П., Моділевського Я.С. і інших. Аналізуючи сучасні публікації молодих дослідників з напрямку історії науки і техніки, слід зазначити ряд прізвищ, зокрема Коваленко С.Д., Анікіна О.П., Дерлеменко Т.Ф., Ковальська К.В. та інші, які присвятили деякі свої наукові дослідження вивченню наукового доробку вчених-природознавців.

Виклад основного матеріалу. Готуючи бібліографічний блок персоналій біографічного довідника, присвяченого науковій діяльності вчених Київщини, ми хотіли б комплексно показати та висвітлити життєвий і науковий шлях видатних учених, які віддали не один рік свого життя розвитку природознавчих наук в цілому.

Зеров Дмитро Костянтинович (20.IX.1895–21.XII.1971) [2], [4, с. 213]. Видатний український ботанік-бріолог, філогеніст, академік АН України з 1948 р., доктор біологічних наук, професор, заслужений діяч науки УРСР, лауреат Державної премії УРСР. Народився в селі Зіньково (тепер Полтавська обл.). Закінчив Київський університет у 1922 році. З 1921 року працював у системі АН УРСР. З 1931 по 1971 рр. – в Інституті ботаніки АН УРСР. В період з 1931 по 1946 рр. Д.К.Зеров завідував відділом бріології, в 1946–19633 – директор, в 1963–1971 – завідувач відділом історії флори і палеоботаніки. Одночасно в 1933–1957 завідував кафедрою нижчих рослин Київського університету ім. Т.Г. Шевченка.

Наукову діяльність розпочав під керівництвом О. Фоміна. Основні наукові праці торкаються питань систематики, флористиці і філогенії спорових рослин, ботанічної географії, палеоботаніки, історії рослинності. Вивчав флору сфагнових і печінкових мохів, закономірності їх розповсюдження, екологію, видову зміну. Вивчаючи історію рослинності України четвертичного періоду, уперше запропонував (1950–1952) схему поділу голоцену на ранній, середній та пізній і дав характеристику клімату і рослинності кожного з цих періодів. Йому належать дослідження з філогенії рослинного світу, зокрема мохоподібних. Зеров працював головним редактором томів 6, 9–12, 12-томного видання «Флора УРСР» (т.1–12, 1936–1965).

Був головою Українського ботанічного товариства з 1952 по 1973 рр., почесним членом Всесоюзного ботанічного товариства з 1968 р. і Болгарського ботанічного товариства з 1969 р. [5], [6].

У 1935 році виходить у світ «Визначник сфагнових мохів України», у 1939 р. – «Визначник пічіночних мохів УРСР», у 1964 р. виходить його

фундаментальна праця «Флора печіночних та сфагнових мохів України». Згодом, у 1971 р. у співавторстві з Л. Партикою публікує монографію «Бріофлора Українських Карпат», у 1972 р. виходить монографія Д.Зерова «Очерки филогении бессосудистых растений», яка отримала найвищу оцінку в широких колах світової ботанічної науки і була перекладена декількома іноземними мовами.

Зверозомб-Зубковський Євгеній Миколайович (3.III.1890–21.IV.1967) [2]. Радянський ентомолог, член-кореспондент АН УРСР з 1939 року. Народився у Києві. Закінчив Київський університет у 1916 році. З 1923 року завідував станцією захисту рослин у Києві і відділом ентомології Київської сільськогосподарської станції. Був головним ентомологом управління «Союз сахар». У 1939–1945 рр. працював в інституті зоології АН УРСР, в 1946–1956 рр. – в Інституті ентомології і фітопатології АН УРСР (у 1949–1950 – директор, 1950–1956 – завідувач лабораторією).

Основні наукові праці присвячені вивченню ентомофауни України і півдня Росії. Автор фундаментальних обзорів з біології амбарних шкідників, шкідників цукрового буряку і шкідних гризунів. Один із організаторів служби захисту рослин в РССР. Віце-президент Всесоюзного товариства ентомологів з 1947 по 1967 рр. [7].

Белоконь Іван Петрович (8.IV.1914–13.I.1975) [2]. Радянський ботанік і історик науки. Народився Іван Петрович в селі Кожанка (зараз Київської обл.). Закінчив Київський університет у 1937 році. Працював там же (з 1969 – професор, одночасно – завідувач відділу і заступник директора, з 1961 – директор Ботанічного саду Київського університету).

Основні наукові праці присвячені історії природознавства і фізіології рослин. Йому належать праці про життя і діяльність К.А. Тімірязєва, М.Г. Холодного, С.Г. Навашина, М.О. Максимовича. Був редактором «Трудов» М.В. Ритова і М.Г. Холодного. Приймав участь у створенні «Історії Київського університета» (1959), автор очерків про розвиток ботаніки в країнах соціалістичного содружества. Проводив дослідження в галузі фізіології водного

режиму рослин, вивчав метамерну різноякісність вегетативних і генеративних органів рослин [8].

Моділевський Яків Самуїлович (28.I.1883–8.III.1968) [2], [4, с. 215]. Радянський ботанік-цитолог і ембріолог рослин, історик науки, член-кореспондент АН УРСР з 1939 року. Народився у Києві. Закінчив природниче відділення Мюнхенського (1907) і фізико-математичне відділення Київського (1908) університетів. Учень відомого вченого, академіка С.Г.Навашина. З 1922 року працював у АН УРСР, в 1931–1967 рр. завідував створеним ним відділом цитології і ембріології Інституту ботаніки АН УРСР, в 1937–1938 – директор цього інституту, одночасно в 1937–1941 і 1946–1949 рр. викладав у Київському університеті і Київському педагогічному інституті (читав курси морфології, анатомії, цитології і ембріології рослин).

Основні наукові праці присвячені ембріології і цитології рослин. Вивчав розвиток гаметофітів, опилення і запліднення, формування зародка і ендосперму, апоміксису. Розробляв питання віддаленої гібридизації і поліплоїдії покритонасінних рослин. Експериментально вивчав схрещування диплоїдних і тетраплоїдних форм багатьох культурних рослин. Автор фундаментальних робіт з історії науки, зокрема з історії розвитку ембріології вищих рослин. Результати наукових досліджень опубліковані у монографіях «Эмбриология покрытосеменных растений» (1953), «история отечественной эмбриологии высших растений» (1956), «Цитоэмбриология высших растений» (1963).

Надсон Георгій Адамович (23.05.1867 за ст.стилем – 15.04.1939) [2]. Видатний вчений-мікробіолог народився в Києві. Після закінчення гімназії в 1885 р. Надсон вступив до Петербурзького університету на відділення природничих наук фізико-математичного факультету і закінчив його в 1889 році з золотою медаллю. В університеті його вчителями були О.С.Фамінцин і І.П.Бородін. Його залишили в університеті при кафедрі ботаніки для підготовки до професорського звання. В 1890–1891 роках він читає курс бактеріології і веде практичні заняття, а в 1892 році він відїжджає до Німеччини, де

спеціалізується в лабораторії О.Бючлі, вивчає цитологію бактерій і ціанових водоростей. В 1897 р. очолив кафедру ботаніки Женевського медичного університету в Швейцарії, а в 1900 р. став штатним професором. З 1899 року Надсон займав почесну посаду бібліотекаря Петербурзького ботанічного саду. Докторську дисертацію «Микроорганизмы как геологические деятели» Г.А. Надсон захистив у 1903 році. Він був одним з організаторів Державного рентгенологічного і радіологічного інституту в Петрограді в 1918 році. У ботаніко-мікробіологічній лабораторії цього інституту він працював до 1937 року.

Життя Г.А. Надсона закінчилося трагічно. Після півторарічного утримування в катівнях НКВД 72-х річного академіка 15 квітня 1939 року розстріляли. При реабілітації вченого в 1956 році «компетентні органи» повідомили, що Г.А. Надсон помер 5.12.1940 року. Ця дата й увійшла в усі довідники та енциклопедії, але вона неправдива.

Г.А. Надсон залишив по собі велику й неординарну наукову спадщину. Вчений широкого творчого діапазону, він у своїх працях розкрив геологічну і водну діяльність мікроорганізмів, зробив вагомий внесок у цитологію бактерій, грибів і водоростей. Він є засновником генетики мікроорганізмів, першовідкривач явища мутагенезу. Ім'я Г.А. Надсона увічнено у видових назвах мікроорганізмів, наприклад, *Nadsonia Sydow* [3, с. 67-68].

Липський Володимир Іполитович (1863–1937) [4, с. 214] – видатний український учений, ботанік-флорист і систематик рослин, академік АН УРСР з 1919 року, член-кореспондент АН СРСР з 1928 року, віце-президент і президент (1922–1928 рр.) Української Академії наук. Народився В.І.Липський в селі Самобрілах Рівненського повіту Волинської губернії. У 1886 році він закінчив Київський університет і залишився працювати асистентом кафедри морфології і систематики рослин, якою завідував І.Ф. Шмальгаузен. Працюючи в Київському університеті, Липський досліджував флору і рослинність Київської губернії, Поділля, Бессарабії, Кавказу і Середньої Азії. За матеріалами цих досліджень опублікував ряд фундаментальних праць, зокрема

«Дослідження про флору Бессарабії» (1889), «Флора Кавказу» (1899), «Флора Середньої Азії» (1903) та ін. В. Липський був не лише чудовим дослідником флори і рослинності, а й прекрасним організатором ботанічних садів та найбільшим знавцем гербарної справи.

Навашин Сергій Гаврилович (1857–1930) [4, с. 216] – російський і український ботанік-цитолог і ембріолог, академік АН СРСР з 1918 року, академік АН УРСР з 1924 року. Сергій Гаврилович народився в селі Царевщина балтійського району Саратовської області у родині лікаря. Після закінчення Московського університету в 1881 році почав працювати асистентом К.Тімірязєва. Упродовж 20 років (1894–1915) очолював Ботанічний сад Київського університету і водночас завідував кафедрою морфології та систематики рослин університету. Уперше описав явище халазогамії (1895), відкрив подвійне запліднення в покритонасінних рослин (1898) та заклав основи вчення про каріологію. Відкриттями в галузі цитоембріології рослин С.Навашин приніс всесвітню славу українській ботанічній науці.

Погребняк Петро Степанович (1900–1976) [4, с. 216] – український лісівник, еколог рослин і ґрунтознавець, академік АН України з 1940 року, її віце-президент в 1948–1952 рр. Народився Петро Погребняк у Волоховому Яру (тепер Харківська обл.). Закінчив Харківський сільськогосподарський інститут у 1924 році. В 1933–1941 рр. – завідував кафедрою загального лісівництва та ґрунтознавства Київського лісогосподарського інституту. В 1945–1956 рр. був директором Інституту лісу АН України, одночасно у 1945–1955 рр. Погребняк викладав у Київському університеті ім. Т.Г.Шевченка. В 1976 році став завідувачем відділу екології і охорони рослинності Інституту ботаніки АН України.

Наукові інтереси П.Погребняка охоплювали лісівництво, екологію рослин, ґрунтознавство, фізіологію деревних рослин, мікробіологію, лісову гідрологію. Дуже плідно він працював у галузі лісівництва. Загальне визнання отримало розроблене ним вчення про типи лісорослинних умов, особливо методика едафічної сітки, що широко використовувалася для порівняльних досліджень

лісових фітоценозів. Він є автором багатьох підручників та посібників, зокрема «Основи лісової типології» (1955), «Загальне лісництво» (1968), «Лісове ґрунтознавство» (1965), які не раз перевидавалися в Україні та за рубежом.

Рогович Панас Семенович (1812–1878) [4, с. 217] – відомий український ботанік-флорист, систематик рослин і палеонтолог. Народився на хуторі Рогівля Стародубського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Київський університет у 1838 році. З 1847 року почав працювати на кафедрі ботаніки Київського університету. З 1853 року став професором, а з 1852 р. – одночасно виконував обов'язки директора Ботанічного саду університету. Панас Рогович досліджував флору Полтавської, Чернігівської, Київської і Волинської губерній, при цьому описав ряд нових видів рослин. Багато уваги приділяв збору і обробці гербарію (близько 10 000 аркушів). Результати його наукових досліджень лягли в основу наукових ботанічних праць, зокрема «Огляд судинних і напівсудинних рослин, що входять до складу флори губерній Київської, Чернігівської та Полтавської» (1855).

Фомін Олександр Васильович (1863–1935) [4, с. 218] – відомий ботанік-флорист і систематик, академік АН України з 1921 року. Олександр народився в селі Єрмолівці Саратовської губернії. Він у 1893 році закінчив Московський університет. Працював на кафедрі ботаніки Юр'євського університету (1896–1901), у Тифліському ботанічному саду (1901–1914). Протягом 1914–1930 рр. був професором Київського університету, одночасно (з 1921 року) – працював директором Ботанічного саду цього ж університету, що тепер носить його ім'я. З 1922 року О.Фомін став завідувачем науково-дослідної кафедри ботаніки, організованої на базі Київського ботанічного саду. З 1927 р. – директор Науково-дослідного інституту ботаніки Укрнауки, а з 1931 р. – директор Інституту ботаніки АН УРСР.

Олександр Васильович досліджував флору Кавказу, України, Сибіру, Далекого Сходу. Значний внесок він зробив у вивчення папоротеподібних та голонасінних досліджуваних районів. Розробив перше ботанічне районування території України, написав ряд монографічних праць, зокрема «Флора України.

I.Pteridophyta» (1926), «Голонасінні Кавказу та Криму» (1928), «Папоротникообразные в Флоре Сибири и Дальнего Востока» (1930) та інші.

Висновки. Аналіз літературних джерел показав, що кожен регіон України має своїх учених, дослідників, видатних постатей імена яких поступово повертаються в історію науки. Неостанню роль у підготовці згаданих вище науковців, відомих учених відіграв Київський університет. Отже, на наш погляд саме історія науки, зокрема історія природознавства є цариною, яка зберігає ще чимало недосліджених сторінок нашої історії. Залучаючи до цього студентів, майбутніх вчителів біології ми поповнюємо їх кругозір з історії природничих наук, навчаємо дослідницької роботи, формуємо повноцінного сучасного вчителя.

У своїй практичній діяльності вчений часто виступає в ролі педагога. Історія науки знає чимало прикладів, коли великі вчені були одночасно блискучими лекторами, популяризаторами знань. М.В. Ломоносов, Д.І. Менделєєв, І.І. Шмальгаузен, К.А. Тімірязєв, М.Г. Холодний, Є.Ф. Вотчал, Г.А. Надсон, А.Є. Зайкевич, В.Я. Юр'єв – цей список прізвищ можна значно розширити.

Список використаної літератури

1. *История естествознания в России* / под ред. Н. А. Фигуровского (гл. ред.) и др. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1957.
2. *Биологи* : биогр. справочник / Т. П. Бабий, Л. Л. Коханова и др. – К. : Наук. думка, 1984. – 814 с.
3. *Голда, Д. М.* Генетика. Історія. Відкриття. Персоналії. Терміни / Д. М. Голда. – К. : Фітосоціоцентр, 2004. – 127 с.
4. *Барна М. М.* Ботаніка. Терміни. Поняття. Персоналії / М. М. Барна. – К. : Видавн. центр «Академія», 1997. – 272 с.
5. *Історія Академії наук Української РСР.* В 2 т. – К. : Наук. думка, 1967.
6. *История Академии наук УССР.* – К. : Наук. думка, 1979. – 836 с.
7. *Пидопличко И. Г.* Памяти Е.Н. Зверозомб-Зубовского (1890–1967) / И. Г. Пидопличко // Вестн. зоологии. – 1967. – № 4. – С.78-81.
8. *Іван Петрович Білокінь* // Вісн. Київського ун-ту. Серія біологічна. – 1976. – № 18. – С. 120–121.